

Ez volt az élet

Harmadik rész

Gimnáziumi történelem és irodalom tanáraink természetesnek tartották, hogy egyetemen tanuljak tovább, s szüleimhez hasonlóan én magam is ezt akartam. Apám gimnazista koromban sokat példálódzott az egyetemmel, s rendkívül büszke volt, hogy felvettek. Később, amikor az egyetemi éveim alatt hordott, immár kopottas kalapomat hazavittem, apám attól kezdve abban járt a mezőre. Egyik ismerőse viccelődve meg is szólította, hogy milyen divatos kalapja van. Apám büszke válasza: Ennek több esze van, mint magának, mert ez öt évig járt az egyetemre.

1960 szeptemberétől teljesült életem nagy vágya, kollégistaként „budapesti lakos” lettem. Rajongtam a fővárosért, mindenekelőtt a színházakért. Harmadik és negyedik gimnazista koromban a téli és tavaszi szünetekben pár napot pesti rokonainknál töltöttem. Megnéztem egy-két színházi előadást, így láthattam egy esztrádműsorban a halála előtt nem sokkal hazájába visszatérő Jávor Pált, aki öregen is sugárzó egyéniség volt, hivatásának mestere. Bejártam a Nemzeti Galériát, amely akkor az Országházzal szemben, a Kúria épületében volt. 1959 karácsonyán – életemben először – Operában is voltam, ráadásul egy nap alatt két előadást láttam: délelőtt a *Sevillai borbélyt*, este pedig a *Hunyadi Lászlót*, amelynek címszerepét egy zömök kis énekes alakította.

E némi fővárosi tájékozottságom ellenére a nálam sokkal műveltebb, idegen nyelvű szakkifejezéseket használó egyetemi hallgatókkal való találkozásom nagy megrázkódtatást jelentett, aminek következtében műveltséghiányomat behozhatatlannak ítéltam. A hozzám hasonló, köztük a nálam is tájékozatlanabb vidéki társaim döntő többsége azonban nem érzékelte ezt a mi fura, kívülről nézve akár kissé szégyenletesnek is látszó helyzetünket. Engem viszont lebénított, véleményem megformálásában korlátozott, így általában szinte autistaként hallgattam. Az első év második félévének elején került kezembe Shakespeare *III. Richárd* című drámája, amely Gloster, azaz a majdani III. Richárd híres monológjával kezdődik: „De én, aki nem játszani születtem, / Sem tetszelgő

tükröknek udvarolni, / Kit durván véstek és szerelem fénye nélkül / S riszáló nimfák előtt nem feszíthet, / Kit megfosztottak minden szép aránytól / S a természet becsapott természetemmel, / Ki torzult, félig-kész, s idő előtt / Küldtettem el e lélegző világba / Bénán s idétlenül...” – és így tovább. Megdöbbenő hatással volt rám ez az önvallomás. Újra és újra elolvastam, s úgy belém vésődött, hogy álmomból felriasztva is el tudom mondani. Egy ideig nem értettem, hogy miért hatott rám ennyire? Pedig a magyarázat nagyon egyszerű: szellemileg, lelkileg éreztem kivetettnek, nyomoréknak magamat.

A kollégiumi élet azonban segített. A második félév elején az elhúzódozó kollégium-felújítás miatt kiköltöztetett elsőéves fiúk többségét egy húszágyas terembe zsúfolták, így e nem éppen lakályos helyzet következtében a szokottnál gyorsabban megismertük egymást, s a hasonlók, összeillők baráti körei is kezdtek kialakulni. A miénkből később életre szóló barátság is lett. Itt találkoztam Rózsa Endrével, az ötvennégy évesen meghalt kitűnő költővel, aki így figyelmeztetett az 1960-as évek közepének torzító hatására: „Az ember már a dolgokhoz / terepszínű pofát vág / de van-e joga gondolkozz / feladni minden álmát / cipelni kinn és benn a málhát / s az út szélén, mint a lovak / füvet rágni vagy méla szájszák / abrakjaként a csókokat.” Bandi költőhöz méltóan a szerelemben is élen járt, s 1964 nyarán megnősült. Én voltam az esküvői tanúja, majd példáját követve az egyetem elvégzése után valamennyien családot alapítottunk, és továbbra is „összejártunk”. A szilvesztereket is többször együtt töltöttük, részben Varga László irodalomtörténész, illetve B. Révész László filmrendező barátaink lakásán. A kezdetben hagyományos szilveszteri összejövetelek lassan csendes beszélgetésekké alakultak, amelyek, azt hiszem, mindannyiunknak nagyon sokat jelentettek. Ezekben néhányszor ott volt Németh Imre, a fiatalon meghalt folklorista és Horváth Jenő történész barátunk is. Az idő múlásával azonban minden megkopott, és sajnos a hat kollégista barátból már csak hárman vagyunk életben.

Az akkori egyetemi oktatásra emlékezve az sem feledhető, hogy annak szellemisége magában hordta a janicsárrá nevelődés veszélyét is. A sikeresnek beállított Kádár-rendszer, amivel Hruscsov szovjet pártvér is szeretett dicsekedni, azt sugallta, hogy történt, ami történt 1956-ban, de a súlyos áldozatok ellenére vagy árán Magyarország rátalált a lehetséges legjobb útra. Ez a vélekedés sokakat megérintett, annál is inkább, mert a forradalom eltiprása nyilvánvalóvá tette, hogy amíg a Szovjetunió létezik, addig annak fennhatósága alól nem tudunk kiszabadulni. Magyarországnak tehát – a többi csatlóshoz hasonlóan – Moszkva uralma alatt kell a politikáját alakítania. Az 1956. november elején végrehajtott fegyveres „kommunista ellenforradalom” tehát felszámolta az 1956-os forradalom vívmányait, visszaállította a kommunista önkényuralmat, azaz egy szélsőbaloldali ellenforradalmat hajtott végre, egyértelművé téve a Moszkva által meghatározott szigorú politikai kereteket. Így alakult ki a Kádár-féle ellenforradalmi rendszer, amely viszont kissé eltért a többi kommunista rendszertől, mert nem tudta teljesen semmissé tenni a forradalom örökségét.

Ebből következően a szovjetcsatlós országok közül az egyik legelviselhetőbb lett annak ellenére, hogy e rendszert súlyos fogyatékoságok jellemezték. Az egyetemeken pl. a forradalom leverése után átrostált és megbízható „elvtársakkal” feltöltött tanszékek oktatói között több kínosan buta ember akadt. Egyik – ráadásul marxizmus-leninizmus oktató – a „mennyiség és minőség” kérdéskörébe gabalyodva – filozófia előadáson – így vágta ki magát: „Elnézést elvtársak, de összetévesztettem a mennyiséget a minőséggel”. Mellettem valakiből kitört a józan megállapítás: „Hát ne tévessze össze.” A szerencsétlen oktató végül úgy magyarázta előadásainak sikertelenségét, hogy az évfolyam ellenségesen fogadja a marxista-leninista eszméket. Erre a tanszék néhány oktatója bejött egy-két előadásra, elbeszélgetett néhány hallgatóval, végül ezt az alkalmatlan oktatót eltávolították az egyetemről, de a hozzá hasonlók többsége maradt.

Ugyancsak kritikán aluliak voltak a régi magyar irodalomról tartott előadások, azaz felolvasások. Tolnai Gábor „professzor” ugyanis – akinek, mint később megtudtuk, érdemleges tudományos tevékenysége sem volt – a katedrán asztalhoz ülve mások könyveit olvasta fel. Egyéniségéből annyit téve hozzá, hogy a lapozáskor, húsos nyelvével nyalt egy nagyot az ujjain. Az irodalom iránti szeretetemet azonban ez sem tudta kikezdeni annak ellenére sem, hogy a lányok után nyálát csorgató professzor szexuális szolgáltatásért jó jegyeket adott. Ezt egyébként én – naiv falusi fiú – akkor el sem tudtam képzelni. Amikor nála vizsgáztam, egy lány mindenáron az utolsónak akart maradni. Ezt tudomásul vettük, így ő utolsóként ment be, majd erősen kipirultan jött ki a vizsgáról, amit én a vizsga izgalmának tudtam be. A lány ráadásul azt kérdezte, nem hallatszott-e ki valami? Én teljes tudatlanságomban visszakérdeztem: Minek kellett volna kihallatszani? Erre azt válaszolta, hogy a professzor úr, mint reformátust megkérte: énekeljen el egy zsoltárt. Én pedig ezt a választ akkor minden gyanakvás nélkül el is hittem, s csak jóval később értettem meg a történeteket.

Az oktatás állapotát tehát nemcsak a „létező szocializmus” fogyatékoságai züllesztették, hanem az alkalmatlan oktatók is. Igaz, ezzel akaratlanul is elősegítették a „rendszerkritikus” értelmiség folyamatos utánpótlását. Szerencsénkre azonban többségben voltak a tanítást hivatásuknak tekintő, színvonalas előadásokat tartó tanáraink: László Gyula régész, Hahn István, Sinkovits István, Szabad György, Balogh Sándor történészek; Kardos (Pándi) Pál, Sötér István, Németh G. Béla, Király István, Bóka László, Czine Mihály irodalomtörténészek, valamint az etikát, illetve filmesztétikát oktató Huszár Tibor és Nemeskürty István. Felkészült tanárok voltak, többségük komoly tudományos munkát is végzett.

A valóság megismerésének igénye – fiatalok lévén – egyre hevesebben követelte a tényekkel való szembesülést, amit az Eötvös Collegium szellemisége csak felerősített, így ott egy szociológiai csoportot hoztunk létre. Maga a szociológia ekkor vívta harcát a megcsontosodott marxistákkal, első lépésként azért, hogy elismertesse magát. Ez az akkori körülmények közt csak úgy sikerülhetett, hogy az egyetemi szociológiai tanszéket és oktatást szervező fiatal kutatóknak sikerült elfogadtatnia: a szociológia is marxista tantárgy, hiszen e fogalmat

„Marx is használta”. Mi is csatlakoztunk ehhez a szociológiai szerveződéshez, és részt vettünk mint adatfelvevők és feldolgozók egy, a szabad idő eltöltését vizsgáló program megvalósításában. Horváth Jenő, Rózsa Endre és jómagam – 1964 őszén, háromheti munkával – a hódmezővásárhelyi adatfelvételt végeztük el.

Jellemző, hogy 1964 elején még gondot okozott baráti körünk elhatározása, miszerint a kollégiumban megemlékezést tartunk március 15-éről. Végül is tervünk sikerült, s az 1848 márciusa előtt tisztelgő összejövetelen jelentős számú kollégista vett részt. Mi végigjártuk a történelmi emlékhelyeket, meglátogattuk a Kerepesi temetőben nyugvó nagyjaink sírjait, illetve az Opera esti *Bánk bán* előadásán kokárdát tűzve vettünk részt, nem kis feltűnést keltve, de nem felejttem a szeretettel ránk mosolygó arcokat sem.

Bár 1964 októberének közepén világméretű megdöbbenést keltett, hogy Hruscsov kommunista pártvezért és miniszterelnököt megfosztották tisztségeitől, de a moszkvai puccs még kevésnek bizonyult ahhoz, hogy felnyissa az 1956 után újra elhomályosult szemeket. Ehhez szükség volt egy újabb megrázkódtatásra, az 1968-as prágai tavaszra és annak elfojtására. 1956 ugyanis leleplezte a kommunista rendszer embertelen mivoltát, 1968 pedig azt bizonyította, hogy a marxista-leninista elvekre épült, szocialistának nevezett rendszer megreformálhatatlan, tehát bukásra van ítélve. Jellemző, hogy a janicsárrá vált hallgatók közül épp a legtehetségesebbeket gyötörte meg ez a számukra kényszerű felismerés, miután ők a kor legismertebb marxista gondolkodóinak – Lukács György, Antonio Gramsci stb. – műveire támaszkodva igyekeztek bizonygatni a „marxizmus reneszánszának” bekövetkeztét, s kezdetben hittek is a marxizmus megújulásának lehetőségében. Ezt részben a „Vissza Marxhoz!” jelszó fogalmazta meg, kimondatlanul is azt állítva, hogy Leninen túl kell lépni. Pár évvel korábban ez még fontos változást jelenthetett volna, de 1968-ra már elégtelen volt.

A kommunista korszak egyetemi szellemisége elsősorban azoknak a történész hallgatóknak okozott gondot, illetve vitte néhányukat tévútra, akik a 20. századdal akartak foglalkozni. A régebbi korok esetében ugyanis érvényesülhetett a tudományosság, születhettek új és érdemleges tudományos eredmények, az 1917 utáni történelemről szólva viszont ez nagyon nehéz volt, mert a hivatalos és bírálhatatlan marxista-leninista igazságoknak nevezett megállapítások módosítása is a „szocialista eszme” megkérdőjelezésének minősült. A kutató tehát ha nem tudta az új tényeket marxista-leninistának álcázni, eleve nem is juthatott szóhoz. A 20. század több fontos kérdését, így a bolsevizmus történetét is csak tőlünk nyugatra lehetett komolyan kutatni, de ezeknek az eredményei alig-alig tudtak beszivárogni hozzánk. Lehetett olvasni nyugati újságokat, folyóiratokat az egyetemek és a kollégiumok olvasótermeiben, de ezek az ottani, kommunista vagy ahhoz közel álló szellemiségű kiadványok voltak. Nekem nagy hiányt jelentett, hogy az egyetemi éveim alatt nem tudtam rendszeresen hallgatni a Szabad Európát, amely a nyugati véleményeket ismertette, és volt több hasznos, látókört szélesítő műsora, pl. az „Olvassunk együtt Marxot!”. Ez arra mutatott rá, hogy a magát marxista-leninistának nevezett gyakorlat

milyen nagymértékben különbözik még a marxi elképzelésektől is. E korlátozott tájékozódás ellenére a rendszerrel kapcsolatos kétségeim megmaradtak, viszont szükség lett volna arra, hogy tudományos alapossággal bizonyosodjak meg a megreformálhatatlan marxizmus-leninizmus értelmetlenségéről.

1964 nyarán a jénai egyetem cserelehetőséget kínált az ELTE német szakos diákjainak, miszerint őket most hajlandók vendégül látni, hogy a következő évben ők jöhessenek Magyarországra. A meghívó azonban későn, a nyári szünet előtt érkezett. Az egyetemi adminisztráció más feladatokkal volt elfoglalva, így néhány német szakos hallgató és oktató adott igenlő választ az ajánlatra, és kezdett hozzá a szervezéshez, de nem sikerült a keretszámot német szakosokkal kitölteni, így egyik német szakos kollégista barátunk szólott nekünk, mint jó ismerőseinek, hogy lehetőségünk van szinte ingyen az NDK-ba utazni, és ott pár hetet eltölteni. Az NDK-s kirándulás részben felhőtlen szórakozás volt, de nagyon sok kulturális ismeretet és élményt is adott. Jénából többször is ellátogattunk Weimarba, megtekintve a Goethe-, Schiller- és Liszt-házakat, s a rengeteg műemléket. Naumburgban gyönyörködhattünk a középkori német építészet hatalmas templomában s annak szobraiban. Uta hercegnő csodálatos szoborarca örök emlék maradt. Megismerkedtünk Lipcse és Drezda nevezetességeivel, így a múlt nagyszerű értékei mellett az akkori keletnémet jelen egyre sivárabbnak tűnt. Mert azt is tapasztalnunk kellett, hogy az NDK-s kommunista rendszer a magyarnál is szemellenzősebb, és németesen szabályozottabb volt.

Ennek az utazásnak a során bontakozott ki egy szépnek látott kislány és köztem a szerelem. Azt hiszem mindketten nagyon boldogok voltunk, de a megismerkedésünk utáni tanév nagyon gyorsan elillant, amelynek végén én vidékre készültem, ő pedig fővárosi lévén a hátralevő két egyetemi év után sem gondolt szülővárosának elhagyására. Így kapcsolatunk elsorvadt. Közben az ötödévesek vidéki tanítási gyakorlata idején összeszerelmesedtem egy velem korú tanárnővel, de ez a kapcsolat sem bizonyult tartósnak, miután az egyetem elvégzését követően földrajzilag még távolabbra kerültünk egymástól, amiben nekem is részem volt.

Nemzetközi tapasztalataink 1965 tavaszán ismét bővültek. Az Eötvös Collegium és egy vele kapcsolatot tartó bolognai kollégium diákjai csereakció keretében meglátogatták egymás országát. A néhány napos olaszországi tartózkodás során Bologna mellett Firenze és Velence volt a legnagyobb esemény. Sajnos az Uffizi Képtár már akkor is tömve volt látogatókkal, így az élmény korántsem volt tökéletes. A „Vénusz születése” (Botticelli) és a többi nagyszerű alkotás mellett szinte úgy kellett elhaladnunk, mint a május 1-jéken felvonulónak a tribün előtt. A kollégium, ahol elszállásoltak bennünket, szép bútorzatú, egyszemélyes szobákból állt. Nálunk legjobb esetben is négy személyes szobák voltak vaságyakkal. A hozzánk látogató olasz egyetemisták nagyon vidám dolognak tekintették ezt a szegényes múltba való kirándulást, mi pedig náluk a jólét hibáit kerestük, s a külön szobákban az elmagányosodás kezdetét véltük felfedezni. Ugyanakkor látnunk kellett, hogy az embereknek sokkal

jobbak az életkörülményeik, mint nálunk. Jó ruhákban jártak, kényelmes lakásokban éltek, az utak tele voltak személyautókkal, s nem találtuk a „nyomorgó munkanélküliek tömegeit” sem.

Az egyetemen én csak közepesen teljesítettem. Általában a színház iránti rajongásom foglalta le minden időmet. Volt olyan hét, hogy hat este színházban voltam, színházi speciálkollégiumokra jártam, de olyanokkal, akiknek már megvolt a színházi szakmában előre biztosított helyük, csupán a diplomát kellett utólag megszerezniük. Én pedig csak a majdani diplomámra hivatkozhattam. Tehát ha valahol nem, ezen a területen a tájszólással „hangulatilag” is megalapozott műveltséghiánnyal biztos, hogy nem kapaszkodhattam meg. A színházi rendezés tanulmányozása céljából az Egyetemi Színpad munkájába bekapcsolódva egyszer szóba került a színészi alakítás és az átélés lélektana, s a beszélgetés során én Diderot Színészparadoxon című írásának néhány gondolatát említettem meg. Kiderült, a többiek ezt nem olvasták, s egyikük el is ismerte, hogy okos dolgokat mondtam, ennek ellenére nem az idézett gondolatokról, hanem – kétségtelenül jóindulattól vezérelve – a tájszólásomtól való megszabadulás mikéntjéről folytatódott a társalgás.

Egy alkalommal két rendezőnek készülő főiskolást hívtak meg beszélgetésre. Egyikük egy kistermetű, vézna fiú két doboz, különböző fajta cigarettát tett ki maga elé az asztalra, s hol az egyikből, hol a másikkól gyújtott rá. Én nem tudtam szabadulni a cigarettázásnak mint testi élvezetnek ettől a nagyképűsködő bemutatásától. Ráadásul akkor ezt mintegy a „művészi” viselkedés természetes formájának érzékeltem, amely világban nekem eleve nem lehet helyem. A rendezéssel való kacérkodást tehát abbahagytam, de a színháztól nem tudtam szabadulni. Úgy döntöttem: színházelmélettel, színház történettel fogok foglalkozni. Szerencsétlenségemre azonban e speciálkollégiumokat a Színház történeti Intézet és Múzeum akkori főigazgatója tartotta, a szellemileg megrokkant, de hajdan a szegedi fiatalok mozgalmának résztvevőjeként jobb napokat látott és ezek emlegetéséből élő Hont Ferenc. Jártam tehát az ő óráira, sőt hozzá írtam a szakdolgozatomat is az 1956 után bemutatott új magyar drámákról, de egyre inkább megbántam, hogy e témát választottam. A kedvetlenül végzett munka csak közepesre sikeredhetett, így egyértelművé vált, hogy színház történetész sem lehetek, mert egyetemi tanulmányaim befejezésekor ezen a területen sem számíthattam semmiféle intézeti, gyakornoki állásra. Ezzel párhuzamosan új érdeklődési és tevékenységi kört alakítottam ki magamnak. Negyedéves koromban tanárom, Balogh Sándor biztatására behatóbban kezdtem foglalkozni a 20. századi magyar történelemmel, s ettől kezdve ezt tekintettem szakterületemnek, azaz ekkor kezdődött el történelmi pályám megalapozása. Az elhelyezkedés szempontjából azonban ez már elkésett irányváltás volt, mert e kevesebb mint egy év alatt érdemi munkát nem tudtam felmutatni. Mivel a fővárosban elhelyezkedő barátaimhoz közel akartam maradni, nem tehettem mást: elfogadtam a Budapesthez legközelebb kiírt magyar-történelem szakos tanári állást, amit egy dunaiújvárosi általános iskola hirdetett meg.

Számomra 1965 ősze sorsdöntő változások kezdetét jelentette. Az első dunaújvárosi iskolai napok egyértelművé tették, hogy pályát tévesztettem, s a sok kötelező adminisztrációs feladat arra is rádöbbsentett, hogy az egyetemen a kutatómunkát komolyabban kellett volna venni, mert minden lazaságom ellenére is ez érdekelt a legjobban. Szokásom szerint gyorsan tenni akartam, s az adott helyzetben a helytörténettel való foglalkozást láttam kivezető útnak annak ellenére, hogy a tanításra való felkészülés, a dolgozatok javítása és az osztályfőnöki feladatok elvégzése nagyon sok időt vett igénybe. Október végén felkerestem a dunaújvárosi múzeumot, hogy volna-e lehetőség külsőként helytörténeti tevékenységet folytatni. Érdeklődésem váratlan meglepetést keltett, aminek oka az volt, hogy épp egy hozzám hasonló munkatársat kerestek, de ezt én nem is sejtettem, s ezért furcsállottam, hogy az igazgató és munkatársa – akik épp a padlóra terített ásatási rajzok fölött térdeltek – gyakran és jelentőségteljesen egymásra néztek, majd újabb és újabb kérdéseket tettek fel, elsősorban egyetemi végzettségem, tanulmányaim iránt érdeklődve. A beszélgetés végén a szokásos – általában az elutasítást jelentő – formulával bocsátottak el: majd értesítenek. Én pedig megadtam az iskola és a munkásszálló telefonszámait. Másnap legnagyobb meglepetésemre üzenetet kaptam, hogy a múzeumi munkatárs beszélni akar velem. Ekkor tudtam meg furcsa viselkedésük okát: szükségük lenne egy egyetemet végzett történészre, akivel betölthetik a nemrég kapott újkori muzeológusi állásukat, annál is inkább, mert ebbe egy helybéli elvtárs szeretné bejuttatni nem kellően szakképzett feleségét, s ők ennek a megakadályozására keresnek egy megfelelő munkatársat, aki Fejér megye helytörténeti feladatát el tudná látni. A dunaújvárosi véletlen tehát a pályamódosítás olyan mesebeli lehetőséget nyitotta meg előttem, amilyenről álmodni sem mertem. Pár nap múlva mentünk Székesfehérvárra, hogy a megyei múzeumi igazgatóságon is megismerjenek, hiszen a kinevezés a megyei igazgató jogköre. Az ismerkedés kölcsönösen jól sikerült, s miután a dunaújvárosi „elvtársnő” jelentkezését sikerült elhárítani, a megyei tanács művelődési osztályának jóváhagyásával 1965 novemberében, elsejétől visszamenőlegesen kineveztek helytörténész muzeológusnak a dunaújvárosi múzeumba, de munkaköri köteleységem Fejér megye helytörténeti feladatának az ellátása volt. Ezzel általános iskolai tevékenységem két és fél hónap múltán véget ért.

Nagy szerencsémnek tartom, hogy a Fitz Jenő vezette Fejér megyei múzeumi szervezethez kerültem, mert amint Takács Imre Székesfehérváron élő költő mondta, az egy kis európai oázis volt, ahol a műveltség és a szabad gondolkodás határozott meg mindent. A múzeum immár túl volt az 1964-es nagysikerű Csontváry-kiállításon, amely – s ez akkor meghatározóan fontosnak számított – a hazánkba látogató Hruscsov feleségének is tetszett. Ezzel Nyina Hruscsova akaratlanul, de hiteltelenítette egyes hazai marxista-leninista esztéták és kultúrpolitikusok szocialista realizmust féltő aggályoskodását, akik ennek következtében kénytelenek voltak felhagyni pl. a Csontváry „rajztudásának hiányát” felhánytorgató bírálataikkal. Így a múzeum tekintélye megerősödött,

s hozzáláthatott újabb céljai megvalósításához, sikeresen hártva el a helyi politikusok otromba beavatkozási kísérleteit. Ezekkel ugyanis néha még arról is vitatkozni kellett, hogy miért van szükség régészetre, ami szerintük csak akadályozza az „új és nagyszerű” dolgok létrehozását. Különben is a múzeumban már elég sok a „régí kancsó és kacat”. Ez a tanácselnöki vélemény ugyan kellemtelen volt, de nem perdöntő. Ugyanakkor nekem, mint Dunaújvárosba kinevezett újkori muzeológusnak az volt az elsődleges feladatam, hogy a „szocialista város” múltjának anyagát gyűjtssem és rendezzem, így részben a múzeumi szervezet „villámhárítója” is lettem, bizonyítva, hogy a múzeum az új dolgokkal is foglalkozik. Tudományos tervemként – az elvárásoknak megfelelően – a szocialista város történetének megírását jelöltem meg, amelynek első, bevezető fejezete azonban nem lehet más, mint az előzmények, azaz Dunapentele történetének megírása a városalapításig. Így tehát időt nyertem, és ez a hagyományos helytörténeti munka megfelelt mind nekem, mind az egyetemi doktori értekezés feltételeinek. Két év alatt el is készültem vele, s 1968 tavaszán sikeres doktori szigorlatot tettem. A „szocialista várostörténet” megírását pedig – amelynek során bizonyos tényeket eleve el kellett volna hallgatnom – továbbra is sikerült elodáznii.

1967 elején egy, a város fiatal pedagógusai számára rendezett farsangi összejövetelen ismerkedtem meg életem asszonyával, Tenczer Mária gyógypedagógussal. Kölcsönösen megtetszettünk egymásnak, s az én lelkes kezdeményezésemre egyre több időt töltöttünk együtt. Júliusban házasságot kötöttünk, majd meglátogattuk az Ipoly mellett, illetve Zalában élő szüleinket, hogy megismerhessék házastársunkat. Ezt követően ifjú feleségem beköltözött hozzám, a múzeumba. Én ugyanis – miután a munkásszállón ellopták az orkáncabátomat, az albérletek pedig drágák voltak, nem is szólva arról, hogy a szobát kiadó családok „jelenlétét” én nagyon kényelmetlennek tartottam. Néhány hónapi hánykolódás után tehát beköltöztem a dolgozószobámba beállított vaságyra, azaz a múzeumban laktam. Így a vaságy lett a nászi ágyunk, amelynek szűkös volta fokozta a mézeshetek izgalmát. Testünk ugyanis szinte mindig érintkezett egymással, és ez újabb és újabb szerelmi gerjedelmekhez vezetett, egészen az álomba zuhanás fáradtságáig. A lelkes és gyönyörű együttlétnek meg is lett az eredménye. Kilenc hónap múltán megszületett első lányunk, Dóra, akit három év múlva követett húga, Kinga.

Nekem a családom, 47 év boldog házasságom volt életem legnagyobb és legszebb ajándéka, amely feleségem szomorú halálával ért véget. Első gyermekünk megszületése után – az akkori dunaújvárosi viszonyoknak megfelelően – 1968 nyarán kaptunk egy tanácsit, azaz állami bérlakást, ami nagy ajándék volt, s rendkívül alacsony fizetésem érzékelhető „kiegészítése”. Lakáshelyzetünk rendeződése későbbi sorsunkra is kihatott, mert azt nagyobbra, majd 1972-ben – miután az ELTE bölcsészkarára kerültem oktatónak – budapestire tudtuk cserélni. A Kádár-korszakban ugyan nagyon rosszul éreztem magam, de a családom a maga módján kárpótolt, s igyekeztem is minél több időt az otthonunkban

tölteni, annál is inkább, mert családszerető, „otthonülő” voltam. 1971-ben, szülői segítséggel sikerült egy Trabantot vásárolnunk, s lányainkkal gyakran látogattuk a vidéken élő nagyszülőket. E mellett rendezvényekre, színházba jártunk, valamint éveken át az Opera vasárnap délelőtti bérletes előadásaira. A nyarakat is együtt töltöttük Ipoly mentén lakó anyósoméknál. Délelőttönként feleségem segédkezett édesanyjának a konyhán, míg én a népi-falukutató mozgalom történetét írtam. Délutánonként pedig lányainkkal együtt mentünk az Ipolyra.

Visszatérve 1967 tavaszára – kezdeményezésemre az általam vezetett dunaujvárosi irodalmi színpad bemutatott egy fiatal költők verseiből összeállított műsort, amit sikerült elfogadtatni a városi ifjúsági napok egyik rendezvényének. Ez utóbbi azért volt fontos, mert így anyagi lehetőséget kaptunk arra, hogy a fiatal költők személyesen is részt vehessenek az estjükön. Városunkban köszönthettük tehát Ágh Istvánt, Buda Ferencet, Búzás Andort, Rózsa Endrét, s természetesen az est szereplője volt az akkor Dunaújvárosban élő Kalász Márton is. Irodalmi színpadom tagjai lelkesen tanulták az általam kiválasztott verseket, s jól el is mondták azokat az ifjúsági presszót megtöltő közönség előtt, amely lelkesen tapsolta a hallottakat. Kivéve néhány hivatalos elvtársat. Egyikük már az előadás alatt, rám célozva, odasúgta szomszédjának: Kiket hozott ez ide? Buda Ferenc egyik verse ugyanis az erőszakos téesszervezések idején városokba menekült fiatalok nélküli falu képét így idézte meg: „Félárva, fakó öregek görnyednek a répasorokon, / görnyed a kétszázhatvan forintos remény.” Akkor ugyanis 260 Ft volt a téessznyugdíj. Rózsa Endre a fiatalok cselekvési lehetőségének hiányát kifogásolta: „de akit úszni sohase hagytak, nem fül-e már a szárazon bele abba, / hogy tudja, vízbe dobják majd, s nincs többje rá, csak egy élete.” Búzás Andor arra figyelmeztetett, hogy a fiatalságnak „semmi sincs elég jól soha, ezért mindig igaza marad”. Kalász Márton pedig az írók véleményének barátságatlan fogadtatása ellenére is az irodalom társadalmi fontosságát hangsúlyozta: „Kimondtam, nyugodtan gáncsoljatok, / értelmet vele nekem adtok. / Dolgokról itt akkor is én beszélek, / ha az üvöltésbe bele szakadtok!” Kemény, de igaz szavak. Érthető, hogy az „elvtársaknak” nem tetszettek. A városi KISZ-titkár be is hívatott, s tervezett ledorongolását azzal kezdte: Nem gondolom-e, hogy nagy hülyeséget csináltam? Határozott nemmel feleltem, majd egy feltűnően hangos vitát követően eltávoztam. Ezek után nem csodálkozhattam azon, hogy a várost vezető elvtársak körében egyre rosszabb vélemény alakul ki rólam.

1967 és 1970 között kiállítások sorát kellett rendeznem. 1967-ben a novemberi bolsevik hatalomátvétel 50. évfordulójáról készültek a kiállítások. 1968-ben az őszirózsás forradalom évfordulójára emlékeztünk ugyan, de igazából 1969-re, a Magyarországi Tanácsköztársaság 50. évfordulójára kellett nagyszabású emlékkiállításokat rendezni. 1970-ben Lenin születésének 100. évfordulója volt a központi feladat, továbbá az 1945 utáni 25 esztendő megünneplése. A „nagy évfordulók” kezdetén a munkásmozgalom történetének bemutatásával foglalkozó

fővárosi szakértők keresték fel a vidéki muzeológus kollégákat, hogy útba igazítsák őket. Hozzám, Fehérvárra egy idős hölgy érkezett, megnézte a tervezett kiállítások helyét, köztük a Csók István Képtárat is, amelyben épp a szentendrei festészetet bemutató kiállítás volt látható. Én botor udvariassággal megemlítettem neki, hogy egyúttal meg lehet nézni a szentendrei festészet legkiválóbb alkotásait is, az „elvtársnő” azonban rendre utasított: „Nem azért jöttünk!” Majd elkezdett velem fel-alá járkálni a hatalmas teremben, s közben hosszú előadást tartott a munkásmozgalom-történet bemutatásának fontosságáról, a szocialista forradalmak nagyszerűségéről, valamint az elmúlt 25 év eredményeiről. Tanácsokat adott, hogy az egyes témákat a teremben hol lenne célszerű bemutatni, de a képekre rá sem nézett. Én mindent meghallgattam, majd a nagy októbernek nevezett témakör kiállítását egy kisebb teremben a legjobb tudásom szerint megcsináltam. A 25 év történetét viszont a nagyteremben kellett bemutatni, s az eltelt időszak építményeit, újdonságait felnagyított fotókon bemutató kiállítást a megyei „elvtársak” elismerően nyugtázták.

Munka tehát akadt bőven, mert egy-egy eseményre több helyen is kiállítással akartak emlékezni, amelyet ráadásul a helyi pártvezetés egy-egy tagjának felügyelete mellett kellett elkészíteni. Ennek következtében a tudományos igény állandóan ütközött a pártpropagandával. Külön gondot okozott, hogy én felkerestem a megyében élő és a szovjetország polgárháborúban harcoló egykori vöröskatonákat, akiknek a névsorát egyébként a megyei párbizottságtól kaptam meg. Ez azért érdekes, mert a mintegy 18 idős férfi közül csak az a kettő vagy három számított „hivatalos” veteránnak, akik 1945 után kommunista párttagok lettek. Ők kitüntetésekkel ellátva és megfelelő nyugdíjjal a különböző rendezvények díszelnökségeinek is állandó tagjai voltak. A többivel viszont senki sem törődött. Volt köztük, akit az ötvenes években kuláknak nyilvánítottak és tettek tönkre, s most is átkozta magát, hogy annak idején a vörösök oldalán harcolt. Olyan is volt, aki múltjának ezt a részét nagyon szégyellte, de nem merte megtiltani, hogy a veteránok közt szerepeljen. Ez is mutatja, hogy a véletlenül múlt, ki hova került. Mert ha egy fogolytáborból elsőként a vörösök toborzói kerestek fel, az éhező, nyomorgó foglyok, akiknek megfelelő étellel és egy rövid katonai szolgálat után a hazatérés lehetőségét ígérték, velük mentek, menekülve a fogolytáborban fenyegető esetleges éhhalál elől. De így volt ez azokban a táborokban is, amelyeket elsőként a fehérek toborzói kerestek meg. Ezt azonban a fehérek oldalán harcolók 1945 után igyekeztek eltitkolni, néhányan pedig átváltak vörösre, amit a kommunisták nem is firtattak, így politikai propagandájuk büszkén hirdethette: 300 ezer magyar vöröskatonára harcolt a bolsevikok oldalán. Nagyon ritkán előfordult némi kis zavar, s Fejér megyében is akadt, aki emlékezett egykori főparancsnokuk, Petljura nevére, és hivatkozott is rá nem tudva, hogy a bolsevikok egyik legádázabb ukrán ellenségét nevezte meg, aki hadserege élén igyekezett megakadályozni hazájának Szovjet-Oroszországhoz való csatolását. Mivel a tényeket senki sem ismerte, e „szerencsétlen elszólást” gyorsan sikerült meg nem történné tenni.

Az orosz polgárháborúban harcoló magyar „vöröskatonák” döntő többsége nem volt kommunista, s hazatérve sem vált azzá, de ezt 1967-ben nem lehetett hangoztatni. Pedig ezek a sokat szenvedett idős emberek – akikről a beszélgetéseink alkalmával portréfotókat készítettem – megérdemeltek volna némi figyelmet. Egyikük pl. arra a kérdésemre, hogy a múltjáért kapott-e elismerést, a fogsorát köpte ki, hozzátéve, hogy az ávosok fehérváron taposták ki a fogait. A hatalom azonban nem új, ráadásul a hivatalos pártvélemény módosítását jelentő ismereteket várt, hanem olyan látszólagos „újdonságokat”, amelyek csupán az eddigieknél teszik látványosabbá a megszokott, zökkenőmentes ünnepelést. Ennek érdekében azt is feladatommak tekintették, hogy a kiállítást megnyitó „elvtársaknak” írjam meg a beszédeit is, amit minden esetben erőteljesen kifogásoltam. Így a kiállítással kapcsolatos véleménykülönbségek, valamint a beszédírásokat nehezményező, néha sértő megjegyzéseim miatt a helyi „elvtársak” többsége nagyon rossz véleményt alakított ki rólam. Mindezt csak súlyosbította, hogy sikerült elérnem: az 1967-es kiállítás megnyitására meghívtak minden élő veteránt, akik részt vettek az 50 évvel korábbi oroszországi eseményekben, és biztosították számukra a beutazás lehetőségét. A kiállítás megnyitása után külön is köszöntötték a 14 idős férfit, köztük a szovjet hadsereg Magyarországon állomásozó parancsnokságának egyik főtisztje. A veteránok portréfotóit – egy-két kivétellel csupa nehéz életű, idős férfi arcképét – feltettem egy nagyméretű, a Szovjetuniót ábrázoló vaktérképen azon helyekre, ahol emlékeztük szerint harcoltak. A baj abból lett, hogy nemcsak az arcok tükröztek nehéz évtizedeket, de a rövid állófogadás során, a néhány pohárka konyaktól megereedt a nem hivatalos veteránok nyelve, s panaszukat hangos szavakkal kezdték mondani. Még az is elhangzott, hogy „akkor törött volna el a lábam, amikor ezért a rendszerért egy lépést is tettem”. Erre a helyi „elvtársak” és a szovjet vendégek gyorsan távoztak, én pedig egy-két muzeológus kollégámmal igyekeztem csitítani és vigasztalni a felháborodottakat. Ezért a tettemért sem kaptam dicséretet.

(Folytatjuk)